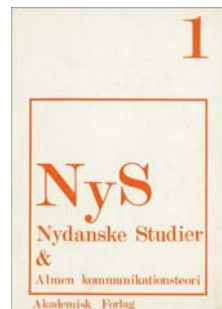

NyS

Titel:	Nogle problemer omkring "ordgrammatikken"
Forfatter:	Erik Hansen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier</i> & <i>Almen kommunikationsteori</i> 1, 1970, s. 5-14
Udgivet af:	Akademisk Forlag
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Nogle problemer omkring "ordgrammatikken"

Erik Hansen,
Inst. for Nordisk Filologi,
Kbh's Universitet.

Ifølge traditionel grammatik tilhører ordene *varmen*, *varmt* og *varmede* hver sin ordklasse, nemlig hhv. substantiver, adjektiver og verber; til trods for at de har et væsentligt element, stammen eller temaet, tilfælles. Ord som *gå*, *bente* og *kapitulere* klassificeres som samme form, nemlig infinitiv, skønt de er forskellige mht. tema.

Klassifikationen foregår principielt ved at man undersøger ordenes evne til at udfylde visse karakteristiske syntaktiske funktioner, fx som regimen for præpositioner, som attribut, som prædikativ, eller som "Ergänzung" til modalverber.

Ordnes forskellige syntaktiske egenskaber synes at være nøje forbundet med deres indhold af fleksiver, altså en højfrekvent morfemtype der optræder i lukkede paradigmer og som tilhører sprogets mest stabile lag, både mht. inventar og mht. funktion. Det vil sige at den traditionelle grammatik først og fremmest klassificerer fleksiver – eller rettere fleksivgrupper og ikke ordenes temaer. Et substantiv er således et ord der indeholder et numerus-, et bekendtheds-, og et kasusfleksiv; et adjektiv er et ord der indeholder et genus-, et numerus-, et bestemtheds-, og et komparationsfleksiv osv.

Af årsager der formentlig må søges i grammatikkens historie og i visse pædagogiske traditioner, har man interesseret sig meget lidt for grammatisk klassifikation af ordtemaer.

Naturligvis findes der velkendte tilløb i ældre sprogbeskrivelser. Det er fx en ordgrammatisk iagttagelse at det er de verbelatemaer som betegner stilstand, der forbindes med de statiske adverbialformer *ude*, *inde*, *hjemme*, *fremme* osv., mens de temaer der betegner bevægelse, forbindes med de motoriske former *ud*, *ind*, *frem*, *hjem* osv. Og tilsvarende at det bl.a. er menings- og ytringsverber der styrer "akkusativ med infinitiv".

Men det er gennemgående usystematiske antydninger, og i reglen regnes den slags fænomener for semantiske og således unddraget egentlig meto- disk grammatisk approach.

I de senere år har man forskellige steder – ikke mindst i København¹⁾ – arbejdet målbevidst med tanken om at skabe en "ordgrammatik", dvs. en beskrivelse som også inddrager ordenes temaer, og dermed også semantikken, i den syntaktiske klassifikation.

Her skal antydes hvordan den slags undersøgelser kan foregå, hvilke resultater man kan vente sig, og hvilke specielle vanskeligheder man får.

TO KATEGORIER AF VERBALTEMAER

Når man har konstateret at en given syntaktisk funktion skal udfyldes af en bestemt ordklasse eller et ord med et bestemt fleksiv, vil det meget tit vise sig at ikke et hvilket som helst ord der opfylder betingelserne mht. ordklasse eller specielt fleksiv, kan tilfredsstille konstruktionen. Restriktionen må altså lokaliseres til ordenes temaer, og det skulle give en mulighed for en syntaktisk deling af stammerne i klasser. Som eksempel kan vi tage en dansk *der*-konstruktion af typen

der er mange mennesker i byen om fredagen

Det gælder her som i alle andre sætninger, at der ved en progres²⁾ kan indskydes et nyt finit verbum, forudsat det oprindelige finit skifter til infinit form:

der	skal	være	mange	mennesker	i byen om fredagen
der	må	være	mange	mennesker	i byen om fredagen
der	har	været	mange	mennesker	i byen om fredagen
der	plejer	at være	mange	mennesker	i byen om fredagen
der	synes	at være	mange	mennesker	i byen om fredagen

osv.

Men ikke et hvilket som helst verbum der kan styre en infinit form, kan indsættes på denne plads:

der	forsøger	at være	mange mennesker	i byen
der	undgår	at være	mange mennesker	i byen
der	beslutter	at være	mange mennesker	i byen
der	tilsigter	at være	mange mennesker	i byen

osv.

Bruger vi *der*-konstruktionen som forsøgsopstilling og inddeler verberne (dvs. verbaltemaerne) efter deres evne til at indgå i konstruktionen, når vi frem til to klasser af verber: kategori A, som kan indgå i *der*-konstruktionen, og kategori B, som ikke kan:

A.		B.
begynde		afslå
blive ved		aftale
burde		agte
have		behage
		nyde
		nænne
		orke
		planlægge

kunne	beklage	prøve
lade til	bekræfte	påtænke
måtte	benægte	sanse
pleje	evne	sværge
se ud til	foregive	tilsigte
skulle	foretrække	tænke
synes	forstå	tåle
trænge til	forsøge	undgå
turde	forsømme	undlade
vedblive	fortjene	vedgå
ville	gide	vedtage
være	håbe	vove
være med til	indrømme	vælge
være ved	lære	ynde
o.a.	mene	ønske
	mægte	o.a.

Kategori A omfatter de traditionelle hjælpeverber samt modalverberne og en del andre verber og verbalforbindelser.

Kategori B, der er den største, omfatter alle andre verber som kan styre en infinitiv form.

Det viser sig nu at disse to syntaktiske kategorier også er semantiske kategorier. B synes at indeholde verber der betegner en mental aktivitet hos det konstruktionens subjekt betegner, mens A-verberne betegner en mere abstrakt modifikation til konstruktionens indhold, noget der ikke specielt knyttes til konstruktionens subjekt, på samme måde som visse adverbialer (jo, ikke, formentlig osv.) kan være syntaktisk og semantisk "suprasegmentale". Det kan være noget om tiden (*bar, vil, er*), det kan være noget om mulighed (*kan, turde*), noget om det tilbagevendende (*plejer*), noget om sandsynligheden (*lader til, synes*) osv.

Dette synes at bekræftes af den iagttagelse at A-verberne er ukritiske mht. subjektstemaets identitet, mens B-verberne stiller det krav til deres subjekt at det skal betegne et væsen som man kan tillægge en vis mental aktivitet:

solen	er	stået	op
solen	vil	stå	op
solen	begynder	at stå	op
solen	lader til	at stå	op
* solen	beslutter	at stå	op
* solen	forsøger	at stå	op
* solen	påtænker	at stå	op
Jensen	påtænker	at stå	op
Jensen	forsøger	at stå	op

Jensen	beslutter	at stå	op
Jensen	lader til	at stå	op
Jensen	begynder	at stå	op
Jensen	vil	stå	op
Jensen	er	stået	op

De aktive verba dicendi & cogitandi *bævede, erklære, påstå, forvente, melde, sige* o.a. tilhører kategori B, de tilsvarende passivformer tilhører kategori A:

solen	hævdes	at være	stået	op
* solen	hævder	at være	stået	op
Jensen	hævder	at være	stået	op ³⁾
Jensen	hævdes	at være	stået	op ³⁾

Dette vil igen sige at vi ved hjælp af verbalkategorierne har fået inddelt de subjektviske nominalstammer i to syntaktisk-semantiske kategorier: "animate", som kan forbindes med A og B, og "inanimate", som kun kan forbindes med A.

De to verbalkategorier kan nu yderligere bruges til beskrivelse af en del velkendte fænomener.

Fx har *ville* to hovedvarianter, en voluntativ:

han vil ikke betale⁴⁾

og en futurisk:

Han vil blive nødt til at betale.⁵⁾

Forholdet kan beskrives således at det voluntative *ville* tilhører kategori B, mens det futuriske *ville* er et A-verbum. På tilsvarende måde kan den variant af *turde* der er synonym med *vove*, regnes til kategori B:

han turde ikke overlade os pengene

Og den variant der angiver formodning, regnes til kategori A:

han turde have vidst god besked.

Også visse sproghistoriske forskydninger kan beskrives ud fra de to kategorier. Verbet *risikere* hører oprindeligt til i kategori B. Men i nyere tid støder man på eksempler som:

der risikerer at komme mange kunder
stakittet risikerer at vælte i stormen⁶⁾

Det vil sige at *risikere* sproghistorisk har bredt sig ud over kategori B, og nu ligesom *ville* og *turde* har varianter i begge kategorier. Også *behøve* har varianter som kan beskrives ved hjælp af kategorierne:

det behøver^A jo ikke at blive regnvejr fordi der er skyer
Jensen behøver^A ikke at have røbet noget

Jensen behøver^B næppe at bede om forskud.⁷⁾

OM REGLER OG REGELBRUD

En lingvist der indsamler og beskriver et materiale, må altid forbeholde sig ret til at kassere en del af de eksempler han finder. Gør han ikke det, er det ikke muligt at opstille en eneste regel. Når visse dele af materialet er sorteret fra, kan man opstille regler og beskrive alle eksisterende og alle mulige tekster på et sprog.

Men når nu reglerne er opstillet, kan man vende tilbage til det kasserede materiale og konfrontere det med reglen. Og det opfattes normalt som en bekræftelse af reglens relevans hvis det kan vises at det kasserede eller tilbageholdte materiale er produceret under unormale omstændigheder: meddeleren er uden øvelse i at skrive (han producerer de såkaldte stavfejl), han har nervøse taledidder, han er udlænding, der er huller i det papir teksten er trykt på osv.

At man forholder sig på denne måde til materialet, er så selvfølgelig at man som regel ikke engang gør rede for det.

Også ordgrammatikeren må naturligvis påberåbe sig denne traditionelle ret til at se bort fra visse dele af det materiale han finder.

Skal vi fx kunne nå frem til de to verbalkategorier ovenfor, er det nødvendigt, i første omgang at henlægge eksempler som

nogle spinkle vintergækker forsøgte at stikke hovedet igennem den frost-hårde jordskorpe

det faldefærdige træskur foregav at yde et par rejsende læ for blæsten

en del obligationer vovede i går at krybe et halvt point i vejret

Om kassationen — eller henlæggelsen — af disse konstruktioner er en hensigtsmæssig disposition, afgøres når reglen og kategorierne igen konfronteres med eksemplerne. Vi kan nu beskrive dem som unormale ved at et "inanimate" subjekt er kombineret med et verbum af kategori B. Og samtidig viser det sig at de fleste sprogbrugere — uden at kende noget som helst til vore regler og kategorier — umiddelbart erkender disse sætninger som specielle, nemlig metaforiske. Der er altså en særlig effekt i at overtræde reglen, hvilket må kunne tages som en bekræftelse af at den er relevant formuleret.

Dette at materialet til at begynde med kasseres, betyder altså ikke at

det unddrages sprogbeskrivelsen. Tværtimod: vor beskrivelse forudsiger også at de regler der gælder for sproget, under visse omstændigheder overtrædes, og vi får mulighed for at beskrive selve overtrædelsen og dens effekt.

Principielt svarer dette fuldstændig til behandlingen af stavefejl, telelidelser, aposiopeser og lakuner. Forskellen er blot at vi, når vi behandler temaer, befinder vi os i sprogets produktive lag hvor man bevidst, og ikke blot af vanfare, overtræder reglerne. Så meget vigtigere er det jo at få disse fænomener med i beskrivelsen.

I praksis er det vel nok sprogbeskriveren der postulerer at dette er reglen og dette overtrædelse af reglen. Han er blot forpligtet til at postulere på en sådan måde at hans beskrivelse ud fra et defineret synspunkt er hensigtsmæssig.

Hvis man mener det har værdi at regler formuleres således at en overtrædelse af dem af sprogbrugeren intuitivt føles som noget "unormalt", så skulle der imidlertid være mulighed for at teste en beskrivelse ved at lade et antal forsøgspersoner udpege sætninger der lyder sært, forkert eller har en speciel effekt.

Nedenstående 16 sætninger har — ganske vist under meget primitive forhold — været forelagt i alt ca. 100 personer, der har fået instruktion om at udpege de sætninger som de syntes i en eller anden henseende virkede iøjnefaldende i deres formulering: forkerte, metaforiske, vulgære osv. Det ser ud til at der er nærmest 100 % enighed om hvilke sætninger der skal udpeges. De udpegede sætninger indeholder alle, efter min mening, brud på ordgrammatiske regler.

Læseren opfordres til selv at krydse de "uregelmæssige" sætninger af og sammenligne med forsøgsgruppernes resultater (se side 14):

1. jeg må have glemt min mappe i toget
2. han ser noget europæisk ud
3. det er pænt af dig at han vil komme
4. nu regner det igen
5. folk besluttede at vrimle ud på gaderne
6. kontoret er åbent hver dag
7. hvem har taget min cykel?
8. det er en dødssyg idé
9. luk døren, det er koldt udenfor!
10. hvor er det dog kommunalt!
11. Hansen skal nu altid være så firkantet
12. jeg synes det er for dyrt
13. han kan næppe at blive væk i dag
14. mit ur er desværre gået i stå

15. den er blå at se på
16. der er jo kun tre uger til sankthansaften

ET FORSØG MED ADJEKTIV-TEMAER

Ord- eller temagrammatikken er altså syntaks, forstået som kombinationslære, men en syntaks som også giver semantiske resultater. Den bidrager til opstilling af semantiske kategorier og er derfor også et bidrag til leksikografien.

Som yderligere eksempel vælges et forsøg med syntaktisk klassifikation af adjektivtemaer.

Vi vælger først at undersøge hvilke adjektiver der kan indgå som prædikat i konstruktioner af typen:

det er	at læse denne bog
det er	at bo i byen
det er	at tale med dem
det er	at røbe planen

Det viser sig at være adjektiver som *vanskelig, dårlig, venlig, sølsom, illoyal, smart, dejlig*. Disse kan så igen deles i to grupper efter hvilken præposition de i ovennævnte konstruktioner forbindes med, nemlig enten *for*:

det er vanskeligt for mig at læse denne bog
eller af:

det er illoyalt af ham at røbe planen

Dette giver hhv. *vanskelig, sølsom, dejlig* osv. (kategori 1 nedenfor), og *venlig, illoyal, smart* osv. (kategori 2).

Adjektiver der ikke kan indgå som prædikat i konstruktionen overfor, er fx *lang, spids, ren, stor, lille, løs, høj, principiel, vægtløs, blå*. De kan igen deles i to kategorier efter deres mulighed for at kunne kompareres eller forbindes med adverbialer af typen *temmelig, meget, forholdsvis, skide*. Vi får på den måde *lang, spids, ren* osv. (kategori 3), overfor *principiel, vægtløs, blå* osv. (kategori 4).

De fire kategorier af adjektiver vi har fundet frem til på denne måde, bliver altså:

1.	2.	3.	4.
anstrengende	barnagtig	bred	blå
dejlig	dum	høj	elektrisk
dyr	elskværdig	lang	firkantet
forbløffende	fjøllet	lille	fransk

herlig	flink	løs	kommunal
interessant	hensynsløs	ren	mekanisk
naturlig	illoyal	rund	principiel
opmuntrende	smart	skarp	socialdemokratisk
relevant	snobbet	skæv	stum
sælsom	ubetænksom	spids	synlig
umulig	umoralsk	stor	tveægget
usund	venlig	stram	vægtløs

Det er nu let at se at disse fire syntaktiske kategorier også er fire semantiske kategorier, og at de betegner fire grader af subjektivitet: 1 indeholder de mest subjektive, 4 de mindst subjektive adjektiver.

Adjektiverne i kategori 1 betegner ikke egenskaber ved fænomener i omverdenen, men derimod vurderinger af disse fænomeners effekt eller værdi for en person eller persongruppe.

Kategori 2 betegner nok egenskaber hos omverdenens fænomener, nemlig psykiske egenskaber, men de er samtidig klart vurderende og dermed subjektive.

Kategori 3 betegner også egenskaber ved fænomener i omverdenen, adjektiverne er subjektive i den forstand at det er en temperamentssag om man vil kalde noget *kort* eller *langt* osv., men objektive i den forstand at de ikke i sig selv angiver nogen vurdering.

Kategori 4 er endelig klart objektive betegnelser i den forstand at det ikke er et subjektivt spørgsmål om noget er firkantet eller ej; det er en sag der afgøres ved observation. Adjektiverne i kategori 4 er — som kategori 3 — fri for vurdering.

En målsbetegnelse kan flytte et adjektiv fra kategori 3 til 4: *lang*, *tung* og *varm* hører til i 3; *5 m lang*, *8,5 kg tung* og *80° varm* fungerer semantisk som adjektiverne i kategori 4.

De fire kategorier kan bruges ved beskrivelsen af forskellige semantiske fænomener.

Visse typer af metaforer kan fx opfattes som det at et adjektiv bruges i uoverensstemmelse med de regler der gælder for den kategori det tilhører. Den stilistiske effekt af udtryk som

Jensen er noget firkantet⁸⁾ at forhandle med
hvor er det splitterkommunalt

kan således hævdes at opstå ved at *firkantet* og *kommunal*, som begge tilhører kategori 4, placeres i kontekster der er karakteristiske for kategori 2.

Børnesprogets specielle brug af *dum*:⁹⁾

det er en dum cykel han har

kan opfattes som en forskydning fra kategori 2 til 1. Og omvendt har vi en forskydning fra 1 til 2 i udtryk som

Jensen er helt umulig¹⁰⁾

Forskellen mellem *kedelig* i forbindelserne

filmen var kedelig¹¹⁾

han er en kedelig fyr¹²⁾

kan beskrives som forskellen mellem 1 og 2, og da ingen af betydningerne (hhv. 'uinteressant' og 'moralsk angribelig') kan siges at have stilistisk effekt, er det måske uhensigtsmæssigt at opfatte en af anvendelserne som resultatet af et regelbrud. Derimod kan man antage at *kedelig* tilhører både kategori 1 og kategori 2.

På samme måde tilhører *vigtig* begge kategorier. Betydningen 'relevant' svarer til 1, betydningen 'opblæst' svarer til 2.

Grov i betydningen 'ru' o. lign. tilhører kategori 3, mens *grov* i betydningen 'hensynsløs' tilhører kategori 2.

Andre eksempler:

en blød² idé

en blød³ stol

rene³ håndklæder

ren⁴ chokolade

en spids² bemærkning

en spids³ kniv

en spids⁴ vinkel

en tung¹ afsked

en tung² elev

en tung³ kuffert

tungt⁴ vand

Det ses af eksemplerne at de fire kategorier afspejler betydningsvarianter som genfindes hos mange adjektiver. At ord kan være placeret i mere end én kategori på én gang, er næppe noget problem. Det svarer til andre velkendte syntaktiske og semantiske dobbeltroller: nogle verber tilhører kategorien af de intransitive, andre tilhører de transitive, men nogle kan både være transitive og intransitive. Nogle ord kan kun fungere som subjekt (fx *han*), nogle kan kun fungere som ikke-subjekt (fx *ham*), og nogle kan både fungere som subjekt og som ikke-subjekt (fx *den*).

Til slut skal det bemærkes om dette eksperiment med adjektiv-temaer (a) at adjektiverne inden for hver af de fire kategorier har adskilligt flere syntaktiske egenskaber tilfælles end dem kategorierne er opstillet på grundlag af, (b) at kategorierne på grundlag af nye syntaktiske kriterier lader sig inddеле finere endnu, og (b) at forsøgsopstillingen er vilkårlig: en anden forsøgsopstilling vil give andre gyldige resultater.

sept. 69.

NOTER

- 1) Se fx Gunnar Bech: Bidrag til neksuslæren. Festskrift til L. L. Hammerich p. 37 - 41.
- 2) Gunnar Bech: Zur Technik der syntaktischen Analyse. Lingua, vol. XI, 1962.
- 3) De infinitiver disse verber styrer, er i de fleste tilfælde et verbum af kategori A:
 - * han hævder at spise
 - * de erklærede at forhandle om sagen
 - * han påstår at give besked
 - * vi håber at anbefale det
 - han hævder *at have* spist
 - de erklærer *at være* i gang med forhandlingerne
 - de erklærer *at ville* forhandle om sagen
 - han påstår *at kunne* give besked
 - vi håber *at blive* hentet
 - vi håber *at blive* raske
- 4) ODS betydning 1.
- 5) ODS bet. 5
- 6) ODS bet. 2
- 7) Denne variant er ikke registreret i ODS.
- 8) ODS bet. 2. 1.
- 9) ODS bet. 5. 3.
- 10) ODS bet. 2. 2.
- 11) ODS skiller ikke *kedelig*² ud som en speciel betydning, men anfører eksempler herpå i slutningen af artiklen.

Forsøgsgrupperne udpeger følgende sætninger: 2, 3, 5, 8, 10, 11, 13, 15.